

Twee nieuwe dominees voor Willem III

Een hofleven dat zich grotendeels op Het Loo afspeelt, een klein koninklijk gezin, twee nieuwbenoemde hofpredikers die preken en gesprekken voeren: het hofpredikerschap in de late negentiende eeuw lijkt eenvoudig. Maar waar de ene hofprediker een bestendige relatie met het hof onderhoudt, lijkt de ander uit de gratie te raken. En dat heeft zijn redenen.

Janneke de Jong-Slagman

Koning Willem III heeft er al bijna dertig regeringsjaren opzitten als hij in 1878 twee nieuwe hofpredikers benoemt. Dat had hij in 1853 ook gedaan, naar aanleiding van de anti-roomse Aprilbeweging van dat jaar had het hem goed geleken zijn protestantse profiel op te vijzelen en twee nieuwe hofpredikers aan te stellen. Deze dominees dienden aan het hof de Hervormde Kerk te representeren. Men moest niet denken dat dit voor de koning een zaak van weinig gewicht was! Een soortgelijke urgentie voor hofpredikersbenoemingen is er vijftig jaar later niet meer. Deze keer speelt er een persoonlijker kwestie: de koning begint aan zijn tweede huwelijk.

Tweede huwelijk

Koningin Sophie, de eerste echtgenote van koning Willem III, overlijdt in 1877. Daarmee komt een einde aan een spreekwoordelijk slecht huwelijk. De koning haast zich om een nieuwe partner te kiezen. Dat gaat met de nodige problemen gepaard, want aanvankelijk valt zijn oog op een dame van lager allooi.¹ Gelukkig kan de eer van het Oranjehuis gered worden: de koning reist in de zomer van 1878 alsnog naar Waldeck-Pyrmont en wordt met open armen ontvangen door het Waldeckse vorstenpaar met zijn huwbare dochters. Vooral de vorstin is een "incorrigible match-maker".² Het verhaal is bekend: de koning kiest uiteindelijk prinses Emma en de hovelingen die de koning vergezellen, buigen zich over de hoedanigheden en karaktereigenschappen van de onbekende prinses. Die worden positief bevonden.³ De koning is opgetogen en bezield met goede voornemens: hij is van plan "voortaan als een ordentelijk mens te leven".⁴

Emma is in "een geloovig hofgezin" opgegroeid. Men spreekt er niet over de zuiverheid van de leer – ze zijn geen calvinisten! – maar kan er wel op "positieve wijze over 's menschen hoogste belangen spreken...".⁵ Als in het najaar de verloving plaatsvindt en de huwelijksdienst door de Waldeckse hofprediker voorbereid wordt, moet de koning zich rekenschap geven van de stand van zaken van *zijn* hofclerus. Daarmee is het droevig gesteld: er staat nog wel een Waalse hofprediker op de hoflijst die jaarlijks 800 gulden kost, maar hij functioneert niet. Daar komt nog bij dat de hervormde hofpredikersplaats na het overlijden van ds. Ruitenschild (1877) vacant is. De koning schrijft op 11

oktober vanuit Arolsen een brief aan een Haagse hervormde dominee. Het is tijd om het hofpredikerschap te herzien.

Van Koetsveld en Bourlier

De Haagse predikant Cornelis Elisa van Koetsveld is al 71 jaar bij zijn benoeming en heeft zijn sporen verdiend in de vaderlandse kerk. Daarin beweegt hij zich volgens eigen zeggen "in het juiste midden".⁶ Hij is predikant in Westmaas, Berkel en Rodenrijs en Schoonhoven geweest, is een bekend letterkundige en beijvert zich voor diverse sociale en maatschappelijke zaken. Een benoeming aan het hof verwacht hij niet meer. "Nooit kwam mij iets meer onverwacht, dan op den laten en drukken zaterdag avond een aangeteekende brief uit Arolsen, behelzende dat ZM mij gaarne

zou benoemen, als hij maar wist dat ik 't aannam", schrijft hij op 30 oktober 1878 aan zijn vriend, de Schoonhovense uitgever Van Nooten.⁷ Van Koetsveld is vastbesloten er veel werk van te maken.

"In 1877 is het droevig gesteld met de hofclerus"

Hij constateert dat de Waalse hofprediker P.J.J. Mounier formeel nog in dienst is. "Mijn fransche collega Mounier, die in twintig jaren niets deed, loopt misschien nog van schrik weg", schrijft hij. Hij is "te zenuwachtig om iets te doen".⁸ De koning geeft Mounier op 28 no-

Willem III heeft nog van een Waalse hofprediker godsdienstonderwijs gehad en daarom zegt hij vaak tegen Emile Bourlier (foto) en zijn Waalse collegae, die allen in de Franse taal preken: "Je suis wallon." Beeld Transparant

vember 1878 eervol ontslag en Emile Bourlier wordt diezelfde dag benoemd als zijn Waalse opvolger.⁹ Bourlier is 33 jaar oud en bij zijn benoeming nog maar vijftien maanden predikant van de Waalse kerk van Den Haag. Daarvoor heeft hij de gemeenten van Cambrai en Walincourt-Nord gediend. Bourlier is bijzonder gehecht aan de Waalse kerk, waarmee de Oranjes vanouds een sterke band hebben. In de loop van de negentiende eeuw is de band met die kerk na een lange "période florissante" losser geworden.¹⁰ Maar de koning laat met de benoeming van Bourlier zien dat die nog niet verbroken is. Willem III heeft nog van een Waalse hofprediker godsdienstonderwijs gehad en daarom zegt hij vaak tegen Bourlier en zijn Waalse collegae,

die allen in de Franse taal preken: "Je suis wallon."¹¹ Tijdgenoten typeren Bourlier als orthodox.¹²

Preken in de hofkapel

Van Koetsveld wordt uitgenodigd om op 19 januari 1879, twaalf dagen na het huwelijk van koning Willem III en koningin Emma, in de hofkapel van Het Loo te preken. Refererend aan de Unie van Utrecht die de komende week herdacht zal worden, preekt hij over het "Ware volksverbond (...) naar Jes. 49:8".¹³ Dat jaar preekt hij vier keer op Het Loo, evenals Bourlier. De jaren door krijgen de hofpredikers van tijd tot tijd een uitnodiging, maar zonder regelmaat. Soms worden ze, als er haast bij is, "per draad" ontboden¹⁴, maar meestal is

het afwachten of en wanneer er een verzoek komt.¹⁵ Desondanks blijft het een bijzonder gegeven dat aan hen gevraagd wordt voor de prediking naar Het Loo te komen. Voorheen was dat een grote uitzondering.

Van begin januari tot kort na Pasen zijn de koning en koningin in Den Haag. Daar wonen ze de reguliere kerkdiensten bij. In het voorjaar vertrekken ze naar Het Loo en in de zomer leggen ze diverse bezoeken af. Emma voelt zich in Den Haag niet thuis; ze is niet opgewassen tegen de Haagse elite en weet in de omgang met hen niet de goede toon te treffen. Haar relatief eenvoudige en niet-stedelijke komaf wrekt zich.¹⁶ Daarom is Het Loo een favoriete residentie. Naast de kerkgang in Apeldoorn voorzien de hofpredikers – en later verschillende gastpredikanten – in de prediking op het paleis.

Kerkelijke perikelen

Wie de data van de door de hofpredikers gehouden diensten bestudeert, merkt op dat hofprediker Bourlier regelmatig op de lijst staat, maar dat Van Koetsveld gedurende een periode van vijf jaar, van 1881 tot 1886, absent is. Er is duidelijk sprake van een cesuur. Van Koetsveld schrijft in 1881 aan zijn zoon dat het "een staaltje van de orthodoxe factie" is om hem bij het hof vandaan te houden en de als orthodoxer bekend staande Bourlier te prefereren.¹⁷ Hij constateert

"Van der Meulen slaat de plank mis als hij de lijkrede een bede noemt"

dat Bourlier veel vaker aan het hof gevraagd wordt en schrijft somber aan Van Nooten: "t Hofpredikerschap is bijna eene sinecure geworden."¹⁸ De geruchten die rondzingen bij zijn benoeming lijken weer boven te komen: hij is een "ongelukkige keuze"; als filantroop wel acceptabel, maar "als belijder aan 's Konings hof" ongeschikt.¹⁹ In 1878 is namelijk sprake geweest van een "polemie van minder kieschen aard" over de predikanten die in de nabijheid van Emma dienst zouden doen en die in Waldeck-Pyrmont dienst hadden gedaan.²⁰ Van Koetsveld ziet dat dergelijke meningen over hem opnieuw opgeld doen. Hij lijdt eraan, maar kan er niet met de koning of konin-

Een benoeming aan het hof verwachtte de predikant Cornelis Elisa van Koetsveld niet meer. "Nooit kwam mij iets meer onverwacht, dan op den laten en drukken zaterdag avond een aangezekende brief uit Arolsen, behelzende dat ZM mij gaarne zou benoemen, als hij maar wist dat ik 't aannam." Beeld Transparant

gin over spreken. Op eigen initiatief het hof benaderen is *not done*.

Voor de rites de passage mag Van Koetsveld wel optreden. Een Waalse predikant in de Nieuwe Kerk laten spreken zou verbazing wekken en de hofprediker *openlijk* negeren eveneens. Van Koetsveld moet in de vijf magere

jaren, nadat hij in 1879 en 1880 al bij de rouwdiensten van de prinsen Hendrik en Willem dienstgedaan heeft, ook bij het overlijden van de prins Frederik (1881) en Alexander (1884) een lijkrede houden. Bij deze openbare optredens is er geen sprake van persoonlijk contact met de koning; de ceremoniemeester

regelt het hele gebeuren. Van Koetsveld betreurt de verkoeling in de verhouding met het hof. Hij is teleurgesteld en voelt zich aangevallen door de machinaties aan en om het hof.

Van Koetsvelds biograaf A.J. Onstenk meent dat de reden gezocht moet worden in de polarisatie in de Hervormde Kerk.²¹ Hij spreekt van een vermeende ontvankelijkheid voor de orthodoxie op het hof, die pas voorbij is als in 1886 de Doleantie de kerk scheurt. Separatisme past niet in een koninklijk straatje, Willem III en Emma blijven de Nederlandse

Als Van Koetsveld drie jaar later overlijdt, koopt regentes Emma voor haar bibliotheek een bronzen borstbeeld van de hofprediker, gemaakt door beeldhouwer Charles van Wijk. Bij het overlijden van Bourlier in 1911 worden dergelijke memorabilia niet vervaardigd. Beeld Transparant

“Gelijk bekend is, staat Ds. Van Koetsveld niet op den bodem van onze Gereformeerde belijdenis”

Hervormde Kerk trouw. Nu herstelt ook de verhouding met Van Koetsveld: tot zijn vreugde mag hij in december 1886 weer komen preken.²² Het lijkt erop dat koning en koningin zich buiten de kerkelijke perikelen hebben willen houden door gebruik te maken van de diensten van de Waalse hofprediker. Deze kerk blijft buiten de verwickelingen; daardoor lijkt ook de Waalse hofprediker in tegenstelling tot Van Koetsveld een neutrale hoveling.

Waar de verhouding met Bourlier zonder hoogte- en dieptepunten verloopt, breken nu voor Van Koetsveld de mooiste jaren aan het hof aan. Emma waardeert de hofprediker en consulteert hem over de opvoeding van Wilhelmina.²³ Hij schrijft een kinderbijbel voor Wilhelmina en draagt die aan Emma op, evenals een werk over vrouwen in de Bijbel.²⁴ Maar Van Koetsveld heeft ook met de koning een persoonlijke relatie. De koning slikt zijn vermaningen²⁵ en meer dan eens, vooral op het eind van zijn leven, vraagt de koning hem op zijn kamer.²⁶ Wat daar besproken wordt, is niet bekend. Van Koetsveld heeft zijn ambtsgeheim.

Erkenning

Op 4 december 1890 staat de drieëntachtigjarige Van Koetsveld bij de grafkelder voor de baar van Willem III. ▷

PERSONALIA

Dr. Janneke de Jong-Slagman is docent Nederlands aan de pabo en de lerarenopleiding van Driestar Hogeschool. Ze promoveerde in 2012

op een onderzoek naar de negentiende-eeuwse hofpredikers. Van haar dissertatie verscheen in november 2012 bij uitgeverij Verloren (Hilversum) een handelseditie, *Hofpredikers in de negentiende eeuw. Een carrière bij de koning*.

In zijn lijkrede noemt hij mooie persoonlijke ervaringen, zoals de instemming van

HOFPREDIKERS IN DE 19e EEUW

de koning met zijn preek over bekering en vergeving. Ook noemt hij de gebreken van de koning, waarmee zijn naasten veel te stellen hadden. Vooral spreekt hij wijze woorden als hij refereert aan de *geschiedenis* die koningen oordeelt, maar dat *God* het oordeel over de mens toekomt. Hij besluit zijn rede met een verwijzing naar de opstanding, waarvoor Christus borg staat.²⁷

Het is jammer dat in de nieuwe koningsbiografie deze aspecten ontbreken in de beschrijving van de rouwdienst.²⁸ Mijns inziens slaat Van der Meulen de plank mis als hij de lijkrede een *bede* noemt (nota bene omdat die met 'amen' beëindigd wordt) en die betitelt als

religieus neutraal. Van Koetsveld stelt zijn tekst zorgvuldig samen en gebruikt woorden als oordeel en opstanding niet zonder bedoeling. Tijdgenoten hebben dat begrepen. Misschien komt het grootste compliment wel uit ongedachte hoek: het gereformeerde kerkblad *De Heraut*. Dat wil een "woord van dank en lof (...) niet onthouden aan den grijzen hofprediker Van Koetsveld, voor de uitnemende wijze waarop hij zich kweet van zijn moeilijke taak, om een woord te spreken bij de uitvaart van onzen Koning". Uiteraard moet de scribent zich wel eerst goed positioneren voor hij de loftrumpet blaast: "Gelijk bekend is, staat Ds. Van Koetsveld niet op den bodem van onze

Bij het overlijden van Willem III in 1890 hield Van Koetsveld een lijkrede voor de baar bij de grafkelder. In zijn lijkrede noemt hij mooie persoonlijke ervaringen, zoals de instemming van de koning met zijn preek over bekering en vergeving. Ook noemt hij de gebreken van de koning, waarmee zijn naasten veel te stellen hadden. Beeld Transparant

Gereformeerde belijdenis, en kunnen we dus als zoodanig niet met hem instemen." Maar dan bespreekt hij de rede, de hij kwalificeert als ernstig en interessant: "Hij stond er als een gezant des Heeren, die ook te midden van Koningen en Prinzen voor de eere van zijn God dorst uit te komen. Hij verzweeg niet, dat ook onzen Koning het oordeel van zijn God wacht, en verborg het niet, dat ook deze Koning zondaar was geweest, met zondige trekken ook in zijn karakter (...). De Koning der koningen ontving zijn eere en over den aardschen Koning werd gesproken met vaderlijke teederheid en met een hart dat den gestorven Vorst liefhad."²⁹ Van Koetsveld, eerder behoorlijk gefrus-

treerd door eerder genoemde orthodoxe factie, zal dit zeker gewaardeerd hebben.

Waardering is er in ieder geval ook van regentes Emma. Dat blijkt uit diverse geschenken die ze de hofprediker aanbiedt. Als Van Koetsveld drie jaar later overlijdt, koopt ze voor haar bibliotheek een bronzen borstbeeld van de hofprediker, gemaakt door beeldhouwer Charles van Wijk. Bij het overlijden van Bourlier in 1911 worden dergelijke memorabilia niet vervaardigd. De kans is dus klein dat er ergens nog een buste van de Waalse hofprediker opduikt. De bronzen Van Koetsveld, die tussen de boeken heeft gestaan en weleens een stootje heeft gekregen, levert bij een veiling uit de

nalatenschap van Juliana in 2011 nog 938 euro op. Het beeld heeft evenals Van Koetsvelds naam en werk tot op heden de tijd getrotseerd.

Noten

- ¹ Over de affaires op dit gebied valt genoeg te lezen in de nieuwe biografie van koning Willem III. Zie Dik van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam 2013) 525-535.
- ² E. van Heuven-van Nes, *Emma, Koningin der Nederlanden: Prinzessin zu Waldeck und Pyrmont, 1858-1934* (Petersberg 2008) 19-20; Princess Alice, *For my Grandchildren: some Reminiscences of Her Royal Highness Princess Alice, Countess of Athlone* (London 1966) 41-42.
- ³ Voor een aantal interessante voorbeelden, zie C. Fasseur, *Wilhelmina: de jonge koningin* (Amsterdam 1998) 46-54.
- ⁴ Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), archief Van Koetsveld (HDC 503) inv.nr. 48. Van Koetsveld aan Van Nooten, 30-10-1878.
- ⁵ Woorden van L.R. Beijnen, die de prinses de Nederlandse taal bijbracht. Geciteerd in P.L. Schram, 'Bij de gratie Gods', in: C.A. Tamse (red.), *Koningin Emma. Opstellen over haar regentschap en voorgelij* (Baarn 1990) 124-145, aldaar 129.
- ⁶ In mijn dissertatie komt Van Koetsvelds theologische ligging uitgebreid aan de orde: *Hofpredikers in de negentiende eeuw. Een carrière bij de koning* (Hilversum 2013) 265-266.
- ⁷ HDC 503 inv.nr. 48. Van Koetsveld aan Van Nooten, 30-10-1878.
- ⁸ Idem, 25-11-1878 en inv.nr. 66. Van Koetsveld aan zijn zoon Cornelis, 28-10-1878.
- ⁹ Koninklijk Huisarchief E8-II-8. Ontslag Mounier en benoeming Bourlier bij Koninklijk Besluit van 28-11-1878.
- ¹⁰ M. Jospin, *Les Églises Wallonnes des Pays Bas* (Amsterdam 1963) 23.
- ¹¹ E. Bourlier, *La mort. Sermon prononcé dans l'église Wallonne de La Haye, le 30 novembre 1890* (La Haye 1890) 11-12.
- ¹² Het is niet mogelijk om in dit bestek deze typering nader in te vullen. In ieder geval had 'orthodox' betrekking op de levenspraktijk. Louis Couperus, catechisant van Bourlier, noemde hem zo vanwege zijn afkeer van de schouwburg. Zie F.L. Bastet, *Louis Couperus. Een biografie* (Amsterdam 1987) 88-89.
- ¹³ HDC 503 inv.nr. 48. Van Koetsveld aan Van Nooten, 09-02-1879.
- ¹⁴ Idem, 12-11-1879.
- ¹⁵ HDC 503 inv.nr. 66. Van Koetsveld aan zijn zoon, 24-05-1880.
- ¹⁶ Dit wordt beschreven in de dissertatie van Irène Diependaal, *Emma, hoedster van Wilhelmina's erfenis* ([Voorburg] 2013).
- ¹⁷ HDC 503 inv.nr. 66. Van Koetsveld aan zijn zoon, 17-12-1881.
- ¹⁸ HDC 503 inv.nr. 48. Van Koetsveld aan Van Nooten, 09-11-1883.
- ¹⁹ Zie 'Een hofprediker' op de voorpagina van *De Standaard*, 18-10-1878.
- ²⁰ *De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad*, 19-10-1878.
- ²¹ A.J. Onstenk, 'Ik behoor bij mezelf.' *Cornelis Elisa van Koetsveld 1807-1893* (Assen 1973) 130-131.
- ²² HDC 503 inv.nr. 66. Van Koetsveld aan zijn zoon, 21-12-1886.
- ²³ Idem, 02-01-1887.
- ²⁴ C.E. van Koetsveld, *De kinderen in den Bijbel voor onze kinderen geschetst* ('s-Gravenhage 1889) en *De vrouw in den Bijbel* (Nijmegen 1891).
- ²⁵ Onstenk, 'Ik behoor bij mezelf', 128-129.
- ²⁶ HDC 503 inv.nr. 66. Van Koetsveld aan zijn zoon, 04-01-1890; inv.nr. 48. Van Koetsveld aan Van Nooten, 10-03-1890.
- ²⁷ C.E. van Koetsveld, *Bij de graven van Oranje-Nassau. Vijf toespraken in de Nieuwe Kerk te Delft 1879-1890* (Amsterdam 1891) 49-55.
- ²⁸ Uit de bronvermelding blijkt dat Van der Meulen niet uit het primaire werk van Van Koetsveld citeert, maar uit een anoniem werk, *Het leven van Z.M. Koning Willem III. Zijne regering en zijn tijd* (Schiedam 1890). Van der Meulen, *Willem III*, 619-620.
- ²⁹ *De Heraut, Kerkelijke weekkrant van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, 14-12-1890. ◀

